

УДК 347.191.4

В. Г. Жорнокуй,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри правового забезпечення господарської діяльності факультету № 6 (права та масових комунікацій) Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7706-8538>*

**ПРО СУТНІСТЬ «МАЙНОВОСТІ – НЕМАЙНОВОСТІ»,
«ОСОБИСТІСНОСТІ – НЕОСОБИСТІСНОСТІ»
Й «ОРГАНІЗАЦІЙНОСТІ» КОРПОРАТИВНИХ ВІДНОСИН**

Досліджено правову природу корпоративних прав як складової змісту корпоративних відносин. Піддано критиці виділення в окрему самостійну групу організаційних корпоративних прав, а також доводиться некоректність ведення мови про особисті немайнові корпоративні права в контексті їх «особистісності». Враховуючи цивільно-правову природу корпоративних прав та різні підходи до класифікації корпоративних відносин, зроблено висновок про потребу у визнанні існування майнових і немайнових прав учасників господарських товариств.

Ключові слова: корпоративні відносини, корпоративні права, господарські товариства, майнові права, немайнові права.

Постановка проблеми. На сьогодні в юридичній науці та національному законодавстві відсутня чітка класифікація корпоративних відносин. Вважаємо, що класифікація є одним із важливих інструментів з'ясування особливостей корпоративних відносин, що систематизуються за певними критеріями. Упорядкування такої множинності відносин є необхідним з кількох причин. По-перше, класифікація є необхідною для полегшення процесу виявлення специфіки корпоративних відносин. По-друге, вона дозволяє встановити методи наукового дослідження корпоративних відносин.

Метою статті є проведення аналізу сучасного стану законодавства України та правової доктрини щодо виокремлення видів корпоративних відносин і обґрунтування необхідності (або заперечення) проведення відповідної класифікації.

Виклад основного матеріалу. Залежно від складових об'єкта корпоративні відносини поділяються на майнові та немайнові. В основу такого поділу покладена їх змістовна частина – права, що поділяються на майнові та немайнові. Однак в юридичній літературі наведена класифікація не знайшла загального визнання, оскільки поруч із майновими корпоративними правами деякі фахівці пропонують виділяти організаційні права та, як наслідок, організаційні корпоративні відносини [1, с. 214; 2, с. 13].

Виникає питання щодо первинності чи вторинності майнових і немайнових відносин з одного боку й організаційних з іншого. Таке твердження повною мірою стосується питання про співвідношення немайнових та/або організаційних корпоративних відносин.

Виділяють дві групи організаційних правовідносин: 1) направлені на виникнення правовідносин, що організуються; 2) направлені на впорядкування, забезпечення необхідного розвитку організованих правовідносин, що вже виникли. Конструкцію організаційних відносин у цивільному праві піддано критиці. Зокрема, В. А. Белов вважає неможливим існування правовідносин, які встановлюються заради виникнення інших правовідносин. На думку вченого, в цьому випадку за правовідносинами варто було б визнати значення юридичного факту [3, с. 15]. Ми підтримуємо вказані критичні зауваження, оскільки науковці, які визнають паралельне існування майнових та організаційних відносин, не враховують думку основоположника вчень про останні. Так, О. О. Красавчиковим відстоювалась ідея про допоміжний характер організаційних відносин щодо майнових відносин взагалі¹, а не про протиставлення їм (наприклад, дихотомія майнові – немайнові).

Вважаємо, що не можна виділяти в одному логічному порядку відносини майнові, немайнові та корпоративні, оскільки майнові відносини є вищим порядком стосовно «майнових і немайнових корпоративних відносин», останні ж деталізують загальне поняття та вказують на специфіку його прояву залежно від їх складової – майнових чи немайнових прав, які становлять зміст корпоративних відносин. Наприклад, якщо право на участь у розподілі прибутку (право на дивіденд) і право на «ліквідаційну квоту» складають основу майнових корпоративних прав, то права учасника (акціонера) на управління й інформацію мають відноситися до іншого різновиду прав – немайнових корпоративних прав.

Навіть чітке визначення поділу корпоративних відносин на майнові та немайнові не дає точної уяви про їх характеристику, оскільки юридична спільнота і з цього питання не має єдиної думки. Зокрема, стверджується, що корпоративні відносини мають *немайновий характер*. До такого висновку доходить О. Б. Козлова на підставі розуміння корпоративного управління як системи взаємодії органів корпоративної організації, її засновників (учасників) та інших заінтересованих осіб і твердження, що відносини, пов'язані з управлінням організацією, мають немайновий характер [5, с. 441]. На думку В. П. Камишанського та В. Є. Карнушина, корпоративні відносини є прикладом немайнових відносин, в яких юридична особа виступає свого роду об'єктом, щодо якого члени корпорації вчиняють певні дії [6, с. 129].

¹ Виділяючи організаційні відносини, О. О. Красавчиков вважав, що вони є службовими відносно основних майнових відносин і мають специфічну функцію – впорядкування майнових відносин. При цьому вчений надавав організаційним відносинам самостійний характер, оскільки вони наділені самостійною метою – впорядкування, організаційність, нормалізація відносин, які організуються [4, с. 55–57].

Звертається увага також на те, що у ст. 100 Цивільного кодексу України право участі визначається як особисте немайнове право, в той час, коли воно, по-перше, не є таким за своєю юридичною природою, по-друге, містить інші права як майнового, так і немайнового (але не особистого, а організаційного) характеру [7]. Тобто родове поняття (більш широке) зведене до видового (вужчого) та ще й не зовсім правильно. Насправді право участі є комплексним (симбіозом майнових та немайнових прав) і по суті корпоративним правом.

Особливе значення, що надається ЦК України категорії «немайнові права», внаслідок якого вони ототожнюються з особистими немайновими правами, не має, на нашу думку, призводити до відмови від вживання відповідного позначення щодо таких прав, як право на участь в управлінні діяльністю господарського товариства та право на інформацію про діяльність такого товариства.

Немайнові корпоративні права учасників господарських товариств, крім їх основного призначення – опосередкування немайнової участі в діяльності корпорації, є гарантією дотримання майнових прав учасників. Це обумовлено тим, що управління покликане вирішити основне завдання – так організувати діяльність, щоб товариство ефективно здійснювало свої повноваження власника, прибутково діяло і тим самим забезпечувало прибутковість майнових прав учасників. Отже, доцільно визнати факт існування немайнових прав, що не мають особистого характеру.

У сучасній доктрині категорія «особисте немайнове право» зазвичай має різні тлумачення. Права мають назву особистих тому, що їх об'єкти нерозривно пов'язані з особистістю володільця та мають неодмінно немайнову природу, тобто належать до категорії нематеріальних благ. Прикметник *немайнові* в такому тлумаченні є синонімом прикметника *особисті*, а тому права особисті зазвичай називають особистими немайновими або просто немайновими правами. В. А. Белов зазначає, що на сьогодні існує три взаємозамінні терміни, які використовуються для позначення одного й того ж поняття – права особисті, немайнові та особисті немайнові [8, с. 627–628]. При цьому той факт, що насправді *особисте* ніяк не тотожне *немайновому*, а тому поділ суб'єктивних прав із найменуванням «особисті немайнові» виділяється все ж таки не за одним, а за двома критеріями – об'єктом (метою) і характером інтересу, що задовольняється, сьогодні практично нікого чомусь не бентежить. У результаті виникає група суб'єктивних цивільних прав, окремі види яких «втискаються» в неї з великою складністю, а інші зовсім «не вміщуються». Можливо, для якої-небудь достатньо вузької, спеціалізованої мети виділення такого поняття дійсно є доцільним, однак зрозуміло, що воно утворюється шляхом з'єднання двох понять більш високого рівня – прав особистих і прав немайнових.

Всі права учасників безпосередньо або опосередковано пов'язані з майном. Право на участь в управлінні господарським товариством

є цінним для учасника не саме собою, а завдяки можливості визначення його діяльності й отриманню прибутку. Теж саме можна сказати і про право на отримання інформації: учасника цікавлять напямки його інвестицій, організація та результати інвестиційного процесу стосовно його капіталу.

Аналіз немайнових прав учасника господарського товариства дозволяє стверджувати, що: 1) учасник не володіє «особистими немайновими правами»; 2) для позначення групи прав, які йому належать нарівні з майновими, коректно вживати поняття «немайнові права», оскільки під особистими немайновими правами цивільно-правова доктрина розуміє невідчужувані, абсолютні права, що не мають майнового змісту та нерозривно пов'язані з фізичною особою – носієм цих прав. Цей підхід отримав закріплення на рівні законодавства (ст. 269 ЦК України).

Крім того, можна говорити про певні умовності в найменуванні та характеристикі немайнових прав як особистих за ЦК України. Немайнова характеристика прав означає відсутність між ними та майновими правами безпосереднього зв'язку. Особисті немайнові та майнові права, поєднуючись у парні категорії, мають власні відмінності, обумовлені різною їх природою. Спільність багатьох характеристик особистих немайнових прав, які вважалися сталими (наприклад, їх невідчужуваність, тісний взаємозв'язок з особою – носієм цього права, відсутність економічного змісту тощо), і деякі далеко не завжди характерні всім особистим немайновим правам доводять відсутність сенсу в їх протиставленні.

Однак розвиток не лише законодавства, а й суспільного устрою призвів до виникнення інших підходів до вивчення немайнових корпоративних прав. У зв'язку з цим на особливу увагу заслуговує проблема організаційних прав порівняно з немайновими корпоративними правами. Спочатку термін «організаційні відносини» пов'язувався з відносинами між державою та її органами [9, с. 69], однак повноцінного дослідження окресленої проблематики не існувало і не існує до сьогодні. А. В. Венедіктов зазначав, що на підґрунті радянського права спроба персоніфікації органів держави може закінчитися ще меншим успіхом [9, с. 95]. Напевно, з цієї причини вчений відмовився бачити в таких «організаційно-технічних відносинах» правові відносини.

Деяко пізніше М. М. Агарков використав термін «організаційні відносини» як предмет адміністративного права в тому ж значенні, що й А. В. Венедіктов. При цьому він протиставив організаційним майнові відносини, які, на думку вченого, складають предмет цивільного права [10, с. 290]. Позиція М. М. Агаркова знайшла підтримку у працях С. М. Братуся [11, с. 64]. Важливо звернути увагу на те, що М. М. Агарков і С. М. Братусь, на відміну від А. В. Венедіктова, визнавали існування саме організаційних відносин. С. С. Алексєєв, також вважаючи організаційні відносини такими, що існують

у сфері адміністративного права, цілком вірно вказував на такий недолік у концепції М. М. Агаркова, як те, що організаційні відносини не мають протиставлятися майновим [12, с. 72]. Поняття майнових та організаційних відносин знаходяться в різних площинах. Виділяючи організаційні відносини, можемо говорити про відмінність в їхньому змісті, а майнові відносини відокремлюються від інших (немайнових) залежно від об'єкта.

Обслуговуючий характер цивільних організаційних відносин виключає їх самостійність. Поряд із речовим, зобов'язальним, корпоративним, спадковим та авторським правом не може існувати підгалузі організаційного права. Не існує також окремо від майнових відносин самостійних «організаційних» правових інститутів.

Складно знайти цивільне правовідношення, яке було б позбавлене організаційних засад, тому сама організаційна складова не може обумовлювати природу будь-якого правового зв'язку. Отже, звертаємо увагу на помилковість у наукових підходах тих учених, які виділяють майнові та організаційні корпоративні відносини та відповідно майнові й організаційні права. Виходячи із загальних учень про організаційні відносини, варто акцентувати на їх допоміжному характері щодо майнових і немайнових відносин. У свою чергу, правова природа корпоративних відносин має визначатися безпосередньо сутністю таких відносин.

Враховуючи підхід, який закріплений у ст. 1 ЦК України, необхідно проводити розмежування цивільних відносин за двома критеріями: за особистісним – на особисті та неособисті; за майновим – на майнові та немайнові. Беручи за основу другий критерій, з упевненістю можемо стверджувати про необхідність виділення в окрему групу цивільних відносин немайнових корпоративних відносин, основу змісту яких становлять немайнові права учасників господарських товариств.

Проведений аналіз додатково дозволяє нам стверджувати, що учасник не володіє «особистими немайновими правами»; для позначення групи прав, які йому належать нарівні з майновими, коректно вживати поняття «немайнові права», оскільки під особистими немайновими правами цивільно-правова доктрина розуміє невідчужувані, абсолютні права, що не мають майнового змісту та нерозривно пов'язані з фізичною особою – носієм цих прав. Тому слід погодитися з тими вченими, які критикують повну незалежність і самостійність організаційних відносин у предметі цивільно-правового регулювання, підкреслюють умовний характер їх самостійності, поєднаний із метою дослідження. Відсутність вказівки на особистий немайновий характер дасть можливість охопити цивільно-правовим регулюванням всі (особисті та неособисті) немайнові цивільні відносини.

На противагу вказаному переважна частина фахівців визнає майновий характер корпоративних відносин, мотивуючи це тим, що вони мають майновий характер і ґрунтуються на внесенні ними певного

майнового внеску в її капітал. У низці випадків вони, на перший погляд, стосуються не безпосереднього використання корпоративного майна, а лише організації взаємовідносин учасників і членів корпорації [2, с. 28; 13, с. 119; 14, с. 12–13; 15, с. 54]. Насправді всі вони мають чітку майнову спрямованість, обумовлену самим характером діяльності створеної організації як юридичної особи.

Під час створення корпорації відбувається формування капіталу за рахунок вкладення коштів декількома або багатьма (якщо це АТ) особами (не враховуючи товариства однієї особи). Зрозуміло, що при цьому складаються майнові відносини. Водночас вони пов'язані також із виникненням нового власника у сформованого таким чином капіталу і збереженням окремих майнових прав щодо нього в осіб, які взяли в цьому участь. Їхні права реалізуються не тільки в майнових відносинах – власності, а й у відносинах з управління нею, які вже не можна назвати суто майновими [1, с. 207].

Залежно від юридичної природи майнові відносини традиційно класифікуються на відносини речові та зобов'язальні, абсолютні та відносні. Причому структура системи цивільного права кореспондує класифікації майнових відносин. Підгалузь «право власності» охоплює регламентацію абсолютних, речових відносин, а підгалузь «зобов'язальне право» – відносних, зобов'язальних відносин. Проте майновий характер корпоративних відносин не дає повної уяви про їх природу. Необхідно визначити, як вони співвідносяться з такими відомими доктрині класифікаційними групами відносин, як речові та зобов'язальні, відносні та абсолютні.

Однак і прихильники визнання за корпоративними відносинами їх виключно майнової природи не є послідовними та категоричними у своїх твердженнях, говорячи про необхідність існування чи-то організаційних, чи-то немайнових відносин. Зокрема, майнові відносини як «сторона» корпоративних не можуть бути реалізовані без організаційних, оскільки множинність суб'єктного складу стосовно привласнення передбачає і впорядкованість (процедури) реалізації суб'єктами економічних можливостей [15, с. 93]. Вступаючи в корпоративні відносини, суб'єкти, з одного боку, реалізують майнову самостійність, з іншого, – втрачають її стосовно тих майнових благ, щодо яких виникають корпоративні відносини. Проте друга обставина ґрунтується на першій і не спростовує її. Тому корпоративні відносини необхідно розуміти як певне поєднання майнових і немайнових відносин, що пов'язані між собою без можливості встановлення первинності чи вторинності кожного.

Висновок. Отже, зміст корпоративних відносин складають майнові та немайнові права, що мають різний і самостійний характер. Наприклад, немайнове право брати участь в управлінні діяльністю товариства не може містити в собі право на отримання дивіденду як право майнове. Тому корпоративні відносини є окремою групою врегульованих нормами корпоративного права приватних відносин,

що не можуть характеризуватися виключно як немайнові або майнові, проте через відповідність їх усім ознакам цивільних відносин мають цивільно-правову природу. Як наслідок, є потреба у включенні до предмета регулювання цивільного законодавства поруч з особистими немайновими та майновими також і корпоративних відносин, що дозволить визнати існування двох видів корпоративних прав – майнових і немайнових. За наведених обставин доречним є дихотомічне поєднання видів корпоративних відносин залеж-но від складових об'єкта на майнові та немайнові.

Список бібліографічних посилань: 1. Спасибо-Фатеева І., Кібенко О., Борисова В. Корпоративне управління: монографія/за ред. І. Спасибо-Фатеевої. Харків: Право, 2007. 500 с. 2. Степанов П. В. Корпоративные отношения в коммерческих организациях как составная часть предмета гражданского права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. М., 1999. 28 с. 3. Белов В. А. Сингулярное правопреемство в обязательстве. 2-е изд., стер. М.: Центр ЮрИнфоР, 2001. 247 с. 4. Красавчиков О. А. Гражданские организационно-правовые отношения. *Советское государство и право*. 1966. № 10. С. 50–57. 5. Козлова Е. Б. Корпоративные договоры как вид договоров организационных // *Гражданское право и корпоративные отношения: материалы междунаро-д. науч.-практ. конф. в рамках ежегод. цивилистич. чтений, посвященной 90-летию видного казахстан. учено-цивилиста Ю. Г. Басина (Алматы, 13–14 мая 2013 г.)*/отв. ред. М. К. Сулейменов. Алматы, 2013. С. 436–447. 6. Камышанский В. П., Карнушин В. Е. Гражданское правоотношение: социально-психологический аспект. М.: Статут, 2016. 222 с. 7. Спасибо-Фатеева І. В. Проблеми права участі в товаристві. *Юридична газета*. 2005. № 17. 8. *Гражданское право: актуальные проблемы теории и практики*/под общ. ред. В. А. Белова. М.: Юрайт-Издат, 2008. 993 с. 9. Венедиктов А. В. *Избранные труды по гражданскому праву: в 2 т.* М.: Статут, 2004. Т. 1. 463 с. 10. Агарков М. М. *Избранные труды по гражданскому праву: в 2 т.* М.: Статут, 2002. Т. 2. 452 с. 11. Братусь С. Н. Предмет и система советского гражданского права. М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1963. 196 с. 12. Алексеев С. С. Предмет советского социалистического гражданского права. Свердловск, 1959. 336 с. 13. Козлова Н. В. Правосубъектность юридического лица. М.: Статут, 2005. 476 с. 14. Ломакин Д. В. Акционерное правоотношение. М.: Спарк, 1997. 156 с. 15. Пахомова Н. Н. Основы теории корпоративных отношений (правовой аспект): монография. Екатеринбург.: Налоги и финансовое право, 2004. 208 с.

Надійшло до редколегії 24.03.2017

Жорнокуй В. Г. О сущности «имущественности – неимущественности», «личности – неличности» и «организационности» корпоративных отношений

Исследована правовая природа корпоративных прав как составляющей части содержания корпоративных отношений. Раскритиковано выделение в отдельную самостоятельную группу организационных корпоративных прав, а также доказывается некорректность ведения речи о личных неимущественных

корпоративных правах в контексте их «личностности». Учитывая гражданско-правовую природу корпоративных прав и разные подходы к классификации корпоративных отношений, сделан вывод о целесообразности признания существования имущественных и неимущественных прав участников хозяйственных обществ.

Ключевые слова: корпоративные отношения, корпоративные права, хозяйственные общества, имущественные права, неимущественные права.

Zhornokui V. H. On the essence of «property – non-property character» «personal – non-personal character» and «organizational character» of corporate relations

Nowadays there is no clear classification of corporate relations in jurisprudence and legislation. Depending on the component object of corporate relations are divided into property and non-property. The basis of this division we assign their content part – the rights that are divided into property and non-property. Although there is no general recognition of the stated classification in legal literature, because along with property corporate rights, many scholars suggest to study the organizational rights and, consequently, organizational corporate relations.

The construction of organizational relations within civil law is criticized. The author supports these criticisms because scholars, who recognize the parallel existence of property and organizational relations, do not consider secondary importance (complementary character) of the latter.

Special attention is paid to the fact that even a clear definition of dividing corporate relations into property and non-property does not provide an accurate idea about their characteristics, because the legal community has no single approach on this issue, too. In particular, it is stated that corporate relations have only non-property or exclusively property nature.

The content of corporate relations constitute property and non-property rights that have between them a distinctive and independent nature. Hence, corporate relations are a separate group of private relationships regulated by the norms of corporate law that can not be characterized solely as property or non-property, but have civil and legal nature according to their compliance with all the features of civil relations. As a result, there is a need to include corporate relations along with personal non-property and property into the subject of civil law regulation that makes it possible to admit the existence of two types of corporate rights: property and non-property. Under these circumstances dichotomous combination of the types of corporate relations, depending on the component object to property and non-property is appropriate.

Keywords: corporate relations, corporate rights, business entities, property rights, non-property rights.

